

УДК: 346.1

А. М. Апаров, доктор юрид. наук, професор,
професор кафедри господарського та транспортного права
Державний університет інфраструктури та технологій
вул. Кирилівська, 9, Київ, 04080, Україна

В. О. Котул, студент магістратури
Державний університет інфраструктури та технологій
вул. Кирилівська, 9, Київ, 04080, Україна

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАНОВЛЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА В РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

У статті поетапно розглядається становлення та місце господарського права та законодавства в радянській правовій дійсності, теоретичні концепції існування даної галузі права.

Ключові слова: господарське право, цивільне право, двосекторність, господарський кодекс.

Постановка проблеми. На початку 20-х років минулого століття на світовій арені з'явився новий суб'єкт міжнародного права – Союз Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР). Його становленню як держави передувало підписання Союзного договору між чотирма незалежними соціалістичними республіками. На основі зазначеного акту була створена перша Конституція Країни Рад. З цього моменту почалося формування нової правової системи.

Політика воєнного комунізму, яка існувала в роки більшовицької революції і базувалася на націоналізації всіх підприємств, забороні торгівлі, обмеженні грошового обігу, зазнала краху. Нові реалії державотворення змусили вище партійне керівництво взяти курс на формування нової економічної політики, яка, по суті, відновила підприємництво. Ці події й стали передумовою для виникнення в радянській правовій дійсності господарських відносин і господарського права. Хоча і у цьому питанні вже у той час існували значні складнощі. Розглянемо їх більш докладніше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуваному питанню присвячується значна увага правників. Однак, при цьому відсутні єдині підходи, а тому відповідне питання потребує додаткового дослідження.

Мета статті. Метою роботи є здійснення аналізу історичних аспектів становлення господарського права та законодавства в радянський період, а також теоретичних концепцій існування даної галузі права.

Виклад основного матеріалу. Отже, розвиток господарського права в СРСР прийнято поділяти на чотири етапи: 1) 1922-1928 роки – співіснування цивільно-правової та господарсько-правової концепцій; 2) 1929-1937 роки – утвердження господарсько-правової концепції з повною заборонаю цивільного права, навіть як навчальної дисципліни; 3) 1938-1955 роки – перехід до концепції єдиного соціалістичного цивільного права з повною відмовою від концепції господарського права; 4) 1956-1991 роки – повне панування концепції цивільного права з відродженням науки господарського права і майже безуспішною боротьбою за право на існування і вихід на практичні результати [1].

Перший етап характеризується тим, що вся увага була присвячена питанням визначення предмета господарського права, встановлення ключових категорій господарських відносин, які є предметом регулювання норм господарського права. У вказаний період вчені підкреслили одну істотну межу наміченого регулювання економіки – виділення самостійного, комплексного і такого, що динамічно розвивається, утворення норм права, яке на сьогодні має назву господарського права [2].

У жовтні 1923 р. Комісією з внутрішньої торгівлі при Раді праці та оборони РРФСР був внесений у законодавчий орган проект Торговельного Зведення, доцільність прийняття якого обґрунтовувалася необхідністю зовнішнього (з боку держави) регулювання «торгово-промислової стихії», що була притаманна для того періоду – введені у зв'язку з реалізацією політики НЕПу приватноправові елементи господарювання необхідно було пов'язати з державним сектором економіки та державним регулюванням [3]. Даний проект був відхилений. Причиною цього, скоріше всього, був той факт, що деякі представники тодішньої владної верхівки не підтримували політику НЕПу та вважали її буржуазною. Відносини у сфері господарювання тоді регулювались виключно Цивільним кодексом 1922 року [4].

Але на той час продовжують з'являтися напрацювання вчених, де обґрунтовувалось існування господарського права, зокрема: С. Аскназій «Нариси господарського права в СРСР», 1926 р.; Є. Данилова, И. Претерський, С. Раєвич «Радянське господарське право», 1926 р.; А. Гойхбарг «Нариси господарського права», 1927 р. та ін. [5].

Р. А. Майданик зазначає, що в соціалістичному суспільстві 20-30-х років навіть сама назва «цивільне право» в деяких випадках замінювалася на термін «господарське право», яке в той період за своєю сутністю нічим не відрізнялося від цивільного права. При цьому нерідко останнє називали господарським правом, пояснюючи це тим, що після процесу виділення із цивільного права сімейного права як самостійної галузі права його предметом став виключно господарський обіг [6].

Особливістю другого етапу стало протистояння двох наукових теорій розвитку господарського права – перша являла собою концепцію єдиного господарського права (Л. Я. Гінцбург і Є. Б. Пашуканіс), а друга була заснована на двосекторному характері цієї галузі (П. І. Стучка).

Останній проголосив теорію двосекторного права: господарсько-адміністративного та цивільного. Згідно з нею господарсько-адміністративне право регулює відносини всередині соціалістичного сектору, засновані на підпорядкованості та плановості. Відносини приватних власників між собою і частково міжсекторні відносини складають предмет цивільного права. Якщо сфера дії господарсько-адміністративного права з розповсюдженням соціалістичної власності розширюється, то цивільне право у зв'язку із знищенням приватної власності при соціалізмі відмирає [6]. Відповідно до цього пропонувалось підготувати і прийняти два окремих нормативних акти: Основи цивільного законодавства СРСР та Господарсько-адміністративний кодекс. Проте теорія П. Стучки не вплинула на законодавчу діяльність держави, її піддав критиці Л. Гінцбург у роботі «Курс советского хозяйственного права» (1935), після чого вона практично зійшла зі сцени [2].

Представники теорії єдиного господарського права бачили в ньому особливу форму політики держави «в галузі організації управління господарством і організації господарських зв'язків». Була сформульована концепція єдиного підходу до регулювання економічних відносин, центром якого повинен стати Господарський кодекс, проект якого був запропонований у 1935 році. Відстоювалася теза про неприпустимість поділу єдиного господарського права на дві самостійні частини – господарсько-адміністративне і цивільне [7].

В 1938 році (період сталінського терору) на Першій всесоюзній нараді з питань науки радянського права Генеральний прокурор СРСР і директор Інституту права Академії наук СРСР А. Я. Вишинський піддав сумніву вищезгадану теорію [6]. Її представників було репресовано, а господарське право з легкої руки функціонера визнали псевдонаукою.

Третій період ознаменувався існуванням концепції єдиного соціалістичного цивільно-господарського права та повним запереченням існування господарського права [1].

Четвертий етап завдячує своїм існуванням приходу до влади М. С. Хрущова та його курсу політики лібералізації суспільного життя, яке в народі називали «відлигою». В світлі цих подій фактично відроджується ідея концепції єдиного господарського права (В. В. Лаптев, В. К. Мамутов), прихильники якої намагаються обґрунтувати існування поряд з цивільним правом іншої самостійної галузі – господарського права. Прибічники

згаданої теорії наголошували на тому, що майнові відносини громадян повинні регулюватися цивільним правом, а відносини між соціалістичними організаціями, які виникають у зв'язку з організацією та здійсненням їх господарської діяльності, – господарським правом. Пропонувалося поряд з Основами цивільного законодавства і Цивільним кодексом прийняти Основи господарського законодавства або Господарський кодекс [8].

На той час прийняття такого нормативного акту було в повній мірі доцільним через те, що заходи, які були спрямовані на поліпшення правової роботи в народному господарстві, вдосконалення законодавства, яке регулювало господарські відносини, виявились або нереалізованими, або неефективними [9].

В. В. Лаптев вказує на те, що робота у напрямку загального впорядкування законодавства на основі Зводу Законів СРСР не привела до істотного поліпшення масиву господарських норм, так як в ньому немає стрижня, навколо якого можна було б побудувати систему актів. Вони були зведені в основному в галузевому розрізі, містили багато повторів, розових пунктів з дорученнями і т.д. Постійна робота по створенню нових актів через вищевказане була позбавлена системності, тягла за собою чималу відомчу нормотворчість [9].

Слід зазначити, що господарські правовідносини у СРСР регулювалися виключно нормативними актами – законами та підзаконними актами, причому існувала величезна кількість відомчих підзаконних актів, що заповнювали прогалини декларативних цивільних кодексів республік та малочисельних законів господарського спрямування. Міжнародні договори у сфері господарської діяльності СРСР були практично відсутні, за винятком ряду конвенцій про захист інтелектуальної власності [10].

Але поряд з концепцією єдиного господарського права існував науковий напрям господарсько-адміністративного права. Його засновники – С. Н. Братусь та С. С. Алексєєв розглядали останню як підгалузь адміністративного права та обґрунтовували її існування обширністю й складністю норм адміністративного права, які регулювали господарські відносини та своєрідністю останніх. Однак така концепція виходить з того, що керівництво господарством повинно проводитися тільки в рамках адміністративного права. Тим самим зберігається недолік, який піддавався критиці ще в 30-ті роки, – зведення всіх відносин господарсько-адміністративного права тільки до відносин підпорядкування [9].

Особливу думку мали цивілісти (О. С. Іоффе, Я. М. Магазинер та ін.), які вважали господарське право комплексним нормативно-правовим утворенням, що існувало лише в рамках цивільного права й не могло бути самостійною галуззю [11].

Але науковці відстоювали право на існування окремої галузі права. Сприятливою для цього подією стало створення єдиної на той час в СРСР кафедри господарського права в 1976 році на базі Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка завдяки зусиллям професора І. Г. Побірченка. Крім того, в даному закладі було запроваджено господарсько-правову спеціалізацію з підготовки висококваліфікованих юристів [12]. В подальшому такі кафедри були засновані в Харківському та Свердловському інститутах, Ленінградському університеті [11].

Остання спроба ввести в правову систему Господарський кодекс була реалізована на спільному засіданні бюро Відділення філософії і права й Відділення економіки Академії наук СРСР у 1985 році. На ньому була прийнята постанова про погодження проекту Господарського кодексу СРСР. Проте обговорення проекту Верховною Радою СРСР не відбулось. Як це не парадоксально, але підготовці та прийняттю згаданого акту протидіяли, перш за все, окремі представники юридичних наук, оскільки кодифікація господарського законодавства підірвала їх концепції та корпоративні інтереси як викладачів цивільного права, які безпідставно претендують на статус науки управління адміністративного права. Їх позиція влаштувала ту частину правлячих кіл, які боялися, що створення Господарського кодексу обмежує сферу адміністративного впливу в економіці і тому вірогідно обмежить вплив багатьох високопосадовців [2]. Фактично, поява такого акту не суперечила новим реаліям, які виникли у зв'язку з політикою перебудови, але тогочасна бюрократична система пішла назустріч одіозним науковцям.

Висновки. Посилаючись на вищевикладені тези, варто вказати, що визначення місця господарського права в правовій системі радянської держави завжди залишалось проблемним і дискусійним. Цю галузь забороняли, цивільне право деякий час називали господарським, прихильників його концепцій визнавали ворогами народу. Але попри всі намагання теоретиків викреслити з реальності явище господарського права, воно все ж існувало в силу наявності окремого предмета правового регулювання та суб'єктного складу. Крім того, з часом були впроваджені в життя спеціальні закони, підзаконні нормативні акти, які регулювали відносини у сфері господарювання того часу, хоча й вони мали свою специфіку, адже регламентували відносини виключно між підприємствами соціалістичної форми власності.

З часом наука господарського права відновилася та почала активно розвиватися, курс господарського права розпочали викладати на юридичних факультетах вищих навчальних закладів. Разом з тим, на сьогоднішній день суперечка щодо статусу господарського права як самостійної галузі не є вирішеною, а тому питання залишається відкритим для досліджень.

Список літератури

1. Прилуцький Р. Б. Цінність, перевірена часом: господарському праву сто років [Текст] // Юридична наука. – 2011 – № 1(1) – С. 93-100.
2. Остапенко Ю. І. Основні історичні етапи становлення радянського господарського права [Текст] // Економічна теорія та право. – 2015 – № 2 (21) – С. 142-153.
3. Вінник О. М. Господарське право [Текст]: навчальний посібник / О. М. Вінник – 2-е вид., змін. та доп. – К.: Правова єдність, 2009. – 766 с.
4. Гражданский кодекс РСФСР от 25 ноября 1922 г. // Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского Правительства за 1922 год. – М., 1950. – 1932 с.
5. Гинцбург Л. Я. История гражданского (хозяйственного) права в двадцатые годы (1921 – 1928 гг.) [Текст] // Проблемы государства и права. – 1976. – Вып. 12. – 276 с.
6. Майданник Р. А. Українська цивілістика: дореволюційний і радянський періоди [Текст] // Юридична Україна. – 2009. – № 1. – С. 49-55.
7. Господарське право [Текст]: Підручник / О. П. Подцерковний, О. О. Квасніцька, А. В. Смітюх та ін.; За ред. О. П. Подцерковного. – Х.: Одиссей, 2010. – 640 с.
8. Громенко Ю. Розвиток ідей та уявлень про предмет цивільного права в дореволюційний час і радянський період [Текст] // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 4. – С. 31-33.
9. Лаптев В. В. Предмет и система хозяйственного права [Текст]. – М.: Юридическая литература, 1969. – 175 с.
10. Апаров А. М. Господарське право [Текст]: Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів спеціальності «Правознавство». – К.: КДАВТ, 2009. – 416 с.
11. Актуальные проблемы науки и практики коммерческого права: сб. науч. ст. / С.-Петербург. гос. ун-т, Юрид. фак.; [Попондопуло В. Ф. и др.]; под общ. ред. В. Ф. Попондопуло и О. Ю. Скворцова. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 432 с.
12. Довідково-біографічне видання «Юристи України. Правова еліта держави» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.logos.biz.ua/proj/yur/155.html>.

Стаття надійшла 20.03.2018 р.

А. Н. Анаров, доктор юрид. наук, профессор,
профессор кафедры хозяйственного и транспортного права
Государственный университет инфраструктуры и технологий
ул. Кирилловская, 9, Киев, 04080, Украина

В. О. Котул, студент магистратуры
Государственный университет инфраструктуры и технологий
ул. Кирилловская, 9, Киев, 04080, Украина

К ВОПРОСУ О СТАНОВЛЕНИИ ХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРАВА В СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД

Резюме

В статье поэтапно рассматривается становление и место хозяйственного права и законодательства в советской правовой действительности, теоретические концепции существования данной отрасли права.

Ключевые слова: хозяйственное право, гражданское право, двосекторность, хозяйственный кодекс.

A. N. Aparov, Doctor of Law, Professor
Professor of the Department of Commercial and Transport Law
State University of Infrastructure and Technology
Street Kirillovskaya, 9, Kiev, 04080, Ukraine

V. O. Kotul, Student of Magistracy
State University of Infrastructure and Technology
Street Kirillovskaya, 9, Kiev, 04080, Ukraine

TO THE QUESTION OF THE FORMATION OF COMMERCIAL LAW IN THE SOVIET PERIOD

Summary

This article consistently deals with the development and the place of the commercial law and the legislation in Soviet legal conditions and considers theoretical conceptions of existence of this branch of law.

Key words: commercial law, civil law, two-sectoral, commercial code.